

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ONOMASTIC ELEMENTS IN FRENCH

Dragoș Vlad TOPALĂ, Assistant Professor, PhD, University of Craiova

Abstract: The phraseological units with onomastic elements that the analysis focuses on belong to the popular phraseological vocabulary. They reflect aspects of social and historical life, mentalities, customs etc. They penetrated collective conscience by a deep emotional and moral impact, occupying a significant place in popular culture and French social and cultural history. Their semantics preserves to a lesser or greater extent the motivation of the construction as such and the role of the onomastic element within the phraseological unit. By the historical and geographic data, toponyms have a documentary value, and anthroponyms are symbolic, being associated with certain moral features. Phraseological units, as language elements, preserve a life experience, an ethical code.

Keywords: phraseological units, onomastics, semantics, popular culture, socio-cultural history

Rod al unei experiențe de viață (fapte, obiceiuri, trăsături de caracter probate în anumite situații dificile), unitățile frazeologice dintr-o limbă constituie, alături de aforisme, proverbe, zicători, un material lingvistic, etnologic, antropologic și cultural, care poate fi cercetat sub diferite aspecte. Analiza lingvistică se orientează spre lexic, semantică, sintaxă, etimologie etc. Pentru aprofundarea acestor compartimente este necesară determinarea conceptului de *unitate frazeologică*.

Definită drept combinație stabilă de două sau mai multe cuvinte, având sens unitar și referent unic (DȘL, p. 209), *unitatea frazeologică* este un concept complex, cercetat în lingvistica europeană începând cu secolul al XIX-lea. În cercetările sale, Ferdinand de Saussure observă felul cum se formează o serie de grupuri de cuvinte cu valoare denotativă¹. Ch. Bally adaugă alte elemente esențiale, considerând că, în formarea unităților frazeologice², *unificarea* și *afinitatea* sunt două trăsături caracteristice importante. Un grup de cuvinte denumește o idee și se identifică în mintea vorbitorilor cu acea idee. În lingvistica românească, conceptul de *unitate frazeologică* (*locuțiune* și *expresie*) au fost studiate de diverși cercetători: Iorgu Iordan (1943), Florica Dimitrescu (1958), Theodor Hristea (1977 și 1978), Liviu Groza (1982, 2011)³ ș.a.

În uzul colectiv, unitățile frazeologice au o oarecare libertate de exprimare, o motivație semantică sau, dimpotrivă, au pierdut mult din această motivație. Lexicul polisemantic puternic metaforizat⁴ și semantica indusă de fapte și evenimente reale, de caracteristici de natură morală, psihologică și socială constituie o caracteristică a unităților frazeologice.

¹ Cf. Saussure, 1922: 173, apud Groza, 2011: 17.

² Cf. Bally, 1905: 87, apud Groza, 2011: 17.

³ Vezi bibliografia.

⁴ Topală, 2009: 353.

Abordarea lor multiplă (lexico-gramaticală, sintactico-stilistică, semantico-pragmatică, frastică⁵ etc.) poate ajuta la distincția dintre *expresie* și *locuțiune*, alte două concepte sub care se prezintă unitățile frazeologice. *Expresiile frazeologice* se definesc drept „grupări stabile de cuvinte care acoperă o întreagă propoziție, urmând adesea structura gramaticală a acesteia (cu subiect, predicat, complement)” (DȘL, p. 210), iar *locuțiunile frazeologice*, „grupuri de cuvinte mai mult sau mai puțin sudate, care au un înțeles unitar și se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire” (DȘL, p. 209). Semantica acestor construcții are un rol important în distincția dintre locuțiune și expresia frazeologică. Opacitatea este un criteriu asupra căruia insistă Liviu Groza când constată că „sensurile elementelor alcătuitoare ale unor locuțiuni pot fi opace prin raportare la sensul întregii construcții. În alte situații, sensul elementelor alcătuitoare este transparent în raport cu sensul întregii construcții. Diferența opac – transparent poate face diferența între unele locuțiuni și combinațiile de cuvinte corespunzătoare interpretabile ca libere”⁶. Locuțiunile și expresiile frazeologice se intersectează cu elementele de lexicologie și de onomastică, dar au o serie de legături și cu paremiologia, cu literatura aforistică.

Cercetarea semanticii a 12 unități frazeologice cu elemente de onomastică, așa cum există în limba franceză, demonstrează că aceste construcții de dimensiuni reduse nu au o valoare denotativă propriu-zisă, ci una conotativă, filosofică, moralizatoare, metaforică. Onomastica (prin toponime, hidronime, antroponime) are un rol hotărâtor în fixarea sensului construcțiilor⁷.

Unități frazeologice construite cu toponime și hidronime

aller à Canossa „a-și face mea culpa”, „a-și recunoaște vina”, „a-și pune cenușă-n cap” (DF, p. 10).

Expresia⁸ datează din Evul Mediu și este legată de un conflict din anul 1077 d.Hr. dintre papalitate și suveranul german, pentru dreptul de a numi episcopi⁹. După ce împăratul Henric al IV-lea se instalează la Roma, papa se refugiază la castelul de la Canossa, sat în nordul Italiei, în provincia Emilia-Romagna, în Apenini. Împăratul Henric vine îmbrăcat în ținută de penitență și îngenunchează în fața papei Grigore al VII-lea, să-i ceară iertare, între 25-28 ianuarie 1077¹⁰, cu scopul ca acesta să ridice excomunicarea împotriva Sfântului Împărat Roman. După penitența de la Canossa, în schimbul acestei umilințe și ofense, împăratul primește iertare. Cearta se termină printr-un compromis, prin care teritoriul este împărțit: în nordul Alpilor regele continuă să numească episcopii, iar în sudul Alpilor, papa.

⁵ Groza, 2011:21-72.

⁶ Groza, 2011:52.

⁷ Tema continuă preocupările noastre pentru frazeologisme, cum este comunicarea științifică *Phraseologismes de la langue française à toponymes autochtones* (autori Silvia Pitiriciu, Dragoș Vlad Topală), ținută la XXIV Congresul internațional de icos sobre ciencias onomásticas „Los nombres en la vida cotidiana”, Barcelona, Spania, 5-9 septembrie 2011; Dragoș Vlad Topală, *Din universul proverbelor românești: elemente de analiză etnolingvistică*, în vol. *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009, p. 353-361.

⁸ Cf. germ. *der Gang nach Canossa* „drumul la Canossa”.

⁹ Începând cu Carol cel Mare, regele și împărații aveau dreptul de a numi episcopii, dar în anul 1075, papa contestă această putere laică și hotărăște să-și reia acest drept.

¹⁰ Cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 406.

Sensul inițial, denotativ „a merge la Canossa” se pierde, în favoarea celui conotativ, figurat „a se umili în fața adversarului”. Umilința la care este supus suveranul german are un puternic ecou în conștiința colectivă; toponimul Canossa se asociază cu locul de umilință și de ofensă, situații prin care trebuie să treacă suveranul german pentru a-și salva interesele.

franchir le Rubicon „a trece Rubiconul”, fig. „a se lansa într-o operație riscantă” (DF, p. 85).

Expresia, cu origini în secolul al XVII-lea, se referă la istoria Imperiului Roman. Rubiconul, fluviu din nordul Italiei, joacă un rol important, servind drept frontieră între Italia romană și Galia cisalpină, pe care o governa Cezar. Niciun general nu avea dreptul să treacă acest fluviu. Dorința de a pune însă mâna pe putere și pentru ca soldații săi să se bucure de plăcerile din capitală, îl determină pe Iulius Cezar să nu asculte ordinul și să treacă Rubiconul. Cu această ocazie, în anul 49 a.Hr., menționează istoricul Suetoniu, Cezar rostește celebra formulă *Alea jacta est!* „Zarurile au fost aruncate”¹¹, moment decisiv pe care și l-a asumat, fără să regrete, deoarece atunci a preluat puterea, Pompei fiind obligat să se refugieze. De numele Rubiconului este legată istoria Imperiului Roman. Trecerea fluviului, a frontierei, este o dovadă de vitejie din partea lui Cezar. Curajul și asumarea faptelor constituie probe de caracter puternic, de care Cezar dă dovadă pentru a prelua puterea în Imperiul Roman.

ce n'est pas le Pérou ! „nu e chiar așa de scump”, „nu e o sumă mare” (DF, p. 35).

Peru, Eldorado, era țara foarte căutată de europeni pentru bogățiile sale. În secolul al XVI-lea, Francisco Pizarro îi descoperă pe incași în Peru (1532), îl capturează pe regele Atahualpa și masacrează aproape 20000 de oameni care erau cu acesta. Peru devine astfel un regat mai mic al Spaniei. Prizonier, regele dă ordin să se livreze spaniolilor cantități mari de aur și argint, în schimbul libertății sale, dar nu reușește, pentru că este strangulat în închisoare în anul 1533. Aurul va fi adus în Spania de unul dintre frații lui Pizarro.

Un secol mai târziu, simbolul bogăției, Peru, a dus la crearea numelui comun *pérou*, pentru a desemna o comoară sau un noroc, numele toponimului asociindu-se în memoria colectivă cu tot ce înseamnă bogăție. Azi se folosește mai mult varianta pozitivă a expresiei familiare *c'est le Pérou*¹², semnificând bogăția, cf. *gagner le Pérou* sau *riche comme un Potosi*¹³.

tous les trésors de Golconde „comoară imensă”, „bogăție imensă”¹⁴, expresie care include toponimul *Golconde* asociat cu bogățiile de aur și pietre prețioase.

În India meridională, în capitala Golconda¹⁵ (azi Hyderabad), sultanii regatului musulman au adunat bogății foarte mari de aur și pietre prețioase, timp de aproape un secol (1512-1687). Primii europeni, portughezii și olandezii, stabiliți pe coasta Hindustanului, au pus mâna pe aceste bogății. Toponimul dobândește o nouă semnificație, pe lângă bogăție, aceea de putere.

¹¹ Cf. *Les beaux textes de l'Antiquité*, Librairie Fernand Nathan, N° 49, 1941, p. 85-86, apud <http://www.expressions-francaises.fr/annuaire-expressions-francaises/rechercher-une-expression.html>; Cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 1978.

¹² www.expressio.fr/expressions/c/est/pas/le/perou.php

¹³ A se vedea și sp. *es un Potosi*, după numele minei de argint de la Potosi, azi în Bolivia.

¹⁴ Cf. http://www.alyon.org/litterature/regles/origine_des_expressions.html

¹⁵ Veche cetate a Indiilor, fondată în anul 1518 de Qūli Qutb Shāh și ocupată în 1688 de Aurangzb, Golconda era celebră pentru diamante și pentru Școala de pictură. În prezent cetatea este în ruină, cf. Cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 924.

c'est Byzance! „e superb”, „e lux”, expresie în care bogăția și luxul Bizanțului sunt proverbiale.

Bizanțul sau Constantinopolul, după numele lui Constantin, care în anul 330 d.Hr. dă numele capitalei Imperiului Roman, era un oraș al opulenței. În anul 1453 este ocupat de turci¹⁶ și, mai târziu, în anul 1930, ia numele Istanbul. Dacă la început sensul, prin comparație, trimitea la toponim, astăzi expresia este folosită ironic, depreciativ, pentru o situație contrară, de mizerie și de sărăcie¹⁷.

à la mode Bretagne este o expresie folosită cu referire la rude îndepărtate, cărora li se dau nume ale rudelor apropiate (unchi, mătuși), fig. „relație rece între două lucruri”¹⁸.

Obiceiul locuitorilor străini din vestul Franței era de a-și numi o rudă îndepărtată sau un prieten bun, cu numele unei rude apropiate (cum este vărul cel mai cunoscut). Expresia marchează relațiile strânse pe care le mențin membrii familiilor din Bretagne, inclusiv rude îndepărtate, prin numelor de botez: *cousin/cousine à la mode de Bretagne = parent ou parente éloigné(e), dont la parenté est difficile à reconstituer sur le moment ou à établir de façon sûre* (rudă îndepărtată, a cărei rudenie este dificil de reconstituit ...), *neveu/niece à la mode de Bretagne = fils, fille d'un cousin germain, ou d'une cousine germaine* (fiu/fică a unui văr primar sau a unei verișoare primare), *oncle/tante à la mode de Bretagne = cousin germain/cousine germaine du père ou de la mère* (văr primar/verișoară primară după tată sau după mamă); *parent, parenté à la mode de Bretagne = parent lointain, parenté qui n'est pas établie de manière certaine* (rudă îndepărtată, rudenie nesigură)¹⁹.

crétin des Alpes este o locuțiune cu sensul de „idiot”, „imbecil”, apelativ pentru oamenii de la munte care, neputând să ajungă la mare, foloseau sarea din carieră, săracă în iod, fapt ce avea efect asupra sănătății lor, provocând nanism și retard mintal²⁰. Locuțiunea îl definește pe omul prost, care nu se remarcă prin inteligență, indiferent de locul unde trăiește.

avoir ses lettres de Cracovie „a umbla cu minciuni” (DF, p. 26).

Expresia face aluzie la persoanele care mint și înșală. Toponimul amintește de polonezii care aveau reputația de mari mincinoși. Numele propriu se încarcă astfel cu o conotație negativă²¹. Din aceeași sferă lexico-semantică fac parte și verbul *craquer* „a turna gogoși, a minți”, substantivul *craque* „gogoasă, minciună”, *craqueur* „mincinos”²².

Unități frazeologice cu antroponime și hagionime

coiffer Sainte-Catherine, construcție frazeologică cu sensul ironic „a rămâne fată bătrână”, „a împleți cosiță albă”, „a îmbătrâni la vatră” (DF, p. 39).

¹⁶ Cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 378.

¹⁷ Cf. http://www.alyon.org/litterature/regles/origine_des_expressions.html

¹⁸ A se vedea <http://www.expressions-francaises.fr/annuaire-expressions-francaises/rechercher-une-expression.html>

¹⁹ Cf. TLF, <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/affart.exe?42;s=3710007750;?b=0;>

²⁰ A se vedea <http://www.expressions-francaises.fr/annuaire-expressions-francaises/rechercher-une-expression.html>

²¹ În alte surse toponimul este legat de *Krak*, numele fondatorului legendar al orașului, care a dat numele comun *krak* „corb”, cf. pol. *Krakow*, prin extindere „orașul corbilor”, cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 579.

²² Cf. *Dictionnaire du français littéraire – mots rares et difficiles* – Webnext.fr, <http://langue-francaise.webnext.fr/index.php>

Expresia are un punct de plecare în religia catolică: Sfânta Caterina (Caterina din Alexandria), o tânără pioasă, erudită, rămasă virgină, a murit în martiriul din secolul al IV-lea, în timpul lui Maxențiu, fiind decapitată, după ce a fost parțial ciopârțită de roți armate cu cuie și cu brice²³.

Sfânta Caterina rămâne simbolul purității (antroponimul vine de la gr. *katharos* „pur”) ²⁴. Din Evul Mediu s-a păstrat obiceiul ca fetele care au împlinit 25 de ani și nu s-au măritat să fie numite *caterinete* (fr. *catherinettes*); ele poartă pălării care au culorile galben (simbol al credinței) și verde (simbol al cunoașterii), amintind de tradiție. Statuile Sfintei Caterina, plasate în biserici, erau ornate cu o bonetă, care era înnoită la fiecare an de fetele nemăritate. Cu această ocazie, ele o rugau pe sfântă să le ajute să-și găsească un soț. Dacă se căsătoreau, o numeau *regină* pe Sfânta Caterina. Astăzi evenimentul se sărbătorește cu veselie în fiecare an, la 25 noiembrie.

Expresia legată de acest obicei s-a păstrat în fondul frazeologic al limbii franceze. Conotația ironică și depreciativă a hagianimului este dată de încălcarea unor cutume: la vârsta de 25 de ani tinerele fete ar trebui să fie soții. Dacă nu are loc evenimentul, faptul este sancționat de colectivitate. Prin analogie, *Sfânta Caterina* a devenit și numele unui soi de pruni cu fructe târzii, apropiate la gust de corcodușe.

signé Canrobert este o expresie folosită pentru o situație gravă, prezentată sub forma unui eveniment fără importanță²⁵.

Expresia datează din secolul al XIX-lea, când, în timpul războiului din Crimeea (1853-1856), comandantul trupelor franceze, François Certain Canrobert, în ciuda dificultăților, trimitea întotdeauna scrisori cu finalul „Tout va bien. Signé Canrobert”. La întoarcerea din război este promovat mareșal, fiind un susținător al lui Bonaparte²⁶. Antroponimul are o conotație pozitivă, care se referă la tăria de caracter a omului puternic, ferindu-i pe cei slabi de consecințele aflării unor evenimente grave.

l'âne de Buridan este o locuțiune referitoare la omul nehotărât, indecis în alegerea unei situații, a unui fapt.

Aforismul emis de Jean Buridan, filosof scolastic, rector la Paris în secolul al XIV-lea, amintește despre măgarul care a murit de foame și de sete, pentru că nu știa ce să facă mai întâi: să se hrănească cu ovăz sau să bea apă dintr-o găleată²⁷. Locuțiunea face aluzie la oamenii care ezită²⁸ și care pierd multe oportunități din această cauză. Numele lui Buridan este popularizat prin acest aforism ca argument contra partizanilor determinismului sau contra liberului arbitru²⁹.

c'est un Nicodème este o locuțiune care definește un om „bleg”, „un găgăuță” (DF, p.37).

²³ A se vedea <http://www.expressions-francaises.fr/annuaire-expressions-francaises/rechercher-une-expression.html>

²⁴ Mănăstirea Sfânta Caterina din Sinai este ridicată în cinstea acestei tinere pioase, cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 435.

²⁵ http://www.alyon.org/litterature/regles/origine_des_expressions.html

²⁶ Cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 407.

²⁷ http://www.alyon.org/litterature/regles/origine_des_expressions.html

²⁸ Cf. TLF: *hésitant, perplexe comme l'âne de Buridan* (indecis, mirat ca măgarul lui Buridan), <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/affart.exe?42; s=3710007750;? b=0;>

²⁹ Cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 372.

Numele este legat de personajul Nicodim, care apare într-o piesă de teatru pe o temă religioasă, *Le mystère de la passion* de Arnoul Gréban (1420-1471). În Evul Mediu piesa, care avea 35000 de versuri, s-a jucat timp de trei zile, de mai multe ori³⁰. De la numele personajului celebru Nicodim, un evreu fariseu, slab și neghiob, devenit discipol al lui Iisus, se naște numele comun depreciativ *nicodème* „naiv”, „prost”, „neghiob”, cf. și fr. *nigaud* (probabil derivat cu sufixul peiorativ *-aud* de la *Nicodème*) „naiv”, „prost”, „neghiob”.

Numele din locuțiune indică limitarea, prostia, fiind un apelativ depreciativ, aluzie la omul simplu, din popor. Numele personajului, la rândul lui, trimite la popor: cf. gr. *niké* „victorie”, *demos* „popor”³¹.

Toponimele/hidronimele din structura unităților frazeologice analizate au conotații pozitive, semnifică locul bogăției materiale, al luxului: *Pérou*, *Golconde*, *Byzance*; locul de manifestare a curajului și a tăriei de caracter: *Rubicon*; conservarea unor relații de familie strânse prin reatribuirea numelor unor rude îndepărtate, prin tradiție: *Bretagne*; conotații negative, prin umilință și ofensă: *Canossa*, prin minciună și înșelăciune: *Cracovie*. Toponimul are un rol mai puțin important în structura unității frazeologice, rolul esențial avându-l defectele locuitorilor (limitarea, prostia): *Alpes*.

Antroponimele au conotații pozitive, semnificând tăria de caracter (*Canrobert*), dar adesea conotații negative, prin fata rămasă prizoniera mentalităților negative, de respectare a canoanelor bisericii catolice din Evul Mediu (*sainte-Catherine*), prin personajul-simbol al omului bleg și limitat (*Nicodème*).

Frazeologia are un rol important în îmbogățirea lexicului unei limbi. Elementul onomastic devine bază de derivare pentru numele comune: *craque*, *craquer*, *craqueur*, cf. *Cracovie*; *nicodème*, *nigaud*, cf. *Nicodème*; *catherinettes*, cf. *Catherine*. Unele expresii, cum este *à la mode Bretagne* are o răspândire largă. Contextele în care se întâlnește sunt unități frazeologice înrudite: *cousin/cousine/neveu/nièce/oncle/tante/parent/parenté à la mode Bretagne*. Unitățile frazeologice conțin aspecte filosofice și moralizatoare. Faptele generează mesaje pline de învățăminte: o schimbare a lucrurilor presupune implicare în acțiune și tărie de caracter (*franchir le Rubicon*); ironia poate contribui la schimbarea unei situații negative în una pozitivă (*coiffer Sainte-Catherine*).

Locuțiunile și expresiile sunt surse de analiză lingvistică, istorică, socială, psihologică; ele constituie o parte a fondului frazeologic universal, important atât pentru cunoașterea faptelor de limbă, cât și a culturii, a tradițiilor.

Bibliografie

Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar General de Științe. Științe ale limbii* (DȘL), București, Editura Științifică, 1997.

Dimitrescu, Florica, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, Editura Academiei, 1958.

³⁰ Cf. <http://www.expressions-francaises.fr/annuaire-expressions-francaises/rechercher-une-expression.html>

³¹ Cf. *Le Robert encyclopédique des noms propres*, 2009: 1618.

Hristea, Theodor, *Contribuții la studiul etimologic al frazeologiei românești moderne*, în „Limba română”, XXVI, nr. 6, 1977, p. 587-598.

Hristea, Theodor, *Frazeologie și etimologie*, în „România literară”, X, nr. 2, 1977, p. 8.

Hristea, Theodor, *Sinonimia frazeologică și lexico-frazeologică*, în „România literară”, XI, nr. 29, 1978, p. 8.

Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, București, Institutul de Arte Grafice Alex. A. Terek, Mîrzescu, 1943.

Gorunescu, Elena, *Dicționar frazeologic francez-român, român-francez (DF)*, București, Editura Teora, 1997.

Groza, Liviu, *Argisme frazeologice de proveniență franceză*, în „Limbă și literatură”, vol. I, 1982, p. 312- 317.

Groza, Liviu, *Probleme de frazeologie*, București, Editura Universității din București, 2011.

Topală, Dragoș Vlad, *Din universul proverbelor românești: elemente de analiză etnolingvistică*, în vol. *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009, p. 353-361.

*** *Le Robert encyclopédique des noms propres*, Paris, Dictionnaires Le Robert, 2009.

*** *Dictionnaire du français littéraire – mots rares et difficiles* – Webnext.fr, <http://langue-francaise.webnext.fr/index.php>

*** *Trésor de la langue française informatisé (TLFi)*, <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/affart.exe?42;s=3710007750;?b=0;>

<http://www.expressions-francaises.fr/annuaire-expressions-francaises/rechercher-une-expression.html>

www.expressio.fr/expressions/c/est/pas/le/perou.php

http://www.alyon.org/litterature/regles/origine_des_expressions.html